

Sånger

Richard Strauss skrev ca 200 sånger. Liksom många andra tonsättare samlade han flera av dem under samma opusnummer. Det vanligaste var att dessa sångsamlingar innehöll dikter av flera olika tonsättare. Kanske fick han först en melodisk idé och letade sedan efter en passande text oberoende av vem som skrivit den. Han har i alla fall vid tillfälle menat att det senare arbetssättet är en av metoderna som sångtonsättare använder sig av. Han har också menat att de verkligt stora dikterna knappast kan förädlas genom att tonsättas, snarare förminskas. Kanske är detta en av förklaringarna till att Strauss i sin ungdom under 1880-talet ofta valde att tonsätta mindre kända skalders dikter. Några av dessa texter har t.o.m. av belackare anlagats för banalitet och sockersötma. Det har emellertid inte hindrat flera av dem att älskas av en stor publik (se op. 10 nedan).

De sex sånger som kommenteras först är alla skrivna för pianoackompanjemang. Flera av dem finns dock även i orkesterarrangemang av tonsättaren.

Zueignung op. 10:1

Text: Hermann von Gilm, 1812-64

1885

”Tillägnan” är Strauss första publicerade sång. Den ingår tillsammans med ytterligare 7 sånger i op. 10, alla till dikter av Hermann von Gilm, en adlig statstjänsteman från Tyrolen. Dikterna hade publicerats 1864, samma år som Gilm dog och Strauss föddes. Litteraturvetare menar att Gilms dikter är ett bra exempel på Strauss fäbless för att tonsätta dikter som gränsar till det banala under 1880-talet. (Se även inledningen ovan.) Men den melodiska kraften i *Zueignung* är ju enorm, och sången måste vara en av Strauss absolut mest populära. Jag har här tolkat *teure Seele* som benämning på en älskad person.

Sången är kort och i huvudsak strofisk, även om de tre stroforna har olika slut.

Ja, du weisst es teu - re See - le dass ich fern von dir mich quä - le, Lie - be macht die Her - zen krank,
Em Am C F G7 C F C F G7 A7 Dm Fm Em E7 Am

Ackompanjemanget som också inleder sången består i stort av 8-delstrioler. Originellt är strofsluten på tonikaseptimackordet (C7) i de två sista stroforna.

Ja, du weißt es, teure Seele,
Daß ich fern von dir mich quäle,
Liebe macht die Herzen krank,
Habe Dank.

Ja, du vet nog, min Dyraste, (min Kära),
att jag fjärran dig nu plågas.
Kärlek skapar sjuka hjärtan,
tag mitt tack!

Einst hielt ich, der Freiheit Zecher,
Hoch den Amethysten-Becher,
Und du segnetest den Trank,
Habe Dank.

Förr, i dryckeslagets frihet
höjde jag pokalen fylld.
Och du signade min dryck,
tag mitt tack!

Und beschworst darin die Bösen,
Bis ich, was ich nie gewesen,
Heilig, heilig an's Herz dir sank,
Habe Dank!

Du besvor ock onda andar,
tills jag, som aldrig förr
helig, helig sjönk till ditt hjärta,
tag mitt tack!

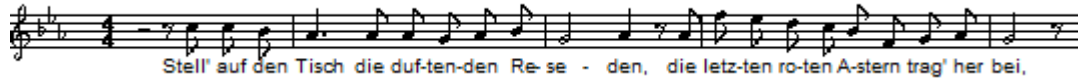
Allerseelen op. 10:8

Text: Hermann von Gilm

1885

”Alla själars dag” är en minnesdag för de döda.¹ Dikten kan kanske tolkas som en minnesbild av en död käresta. Den var i slutet av 1800-talet känd av många i Tyskland.

Introduktionen i pianot till det genomkomponerade stycket är hämtad från tredje strofens inledning och leder fram till sångens början med en upptakt:

Det är en vacker melodi, som även får sin spänning av oväntade harmoniska vändningar, t.ex. i slutet av första strofen som börjar med *wieder von der Liebe*. Ett fantastiskt klimax att vänta på hörs i sista strofens *komm an mein Herz, dass ich dich wieder habe*.

Stell' auf den Tisch die duftenden Reseden,
Die letzten roten A-stern trag' herbei,
Und laß uns wieder von der Liebe reden,
Wie einst im Mai.

Ställ doftande resedor på bordet
bär fram de sista röda astrar,
och låt oss åter tala om vår kärlek,
såsom i maj.

Gib mir die Hand, daß ich sie heimlich drücke,
Und wenn man's sieht, mir ist es einerlei,
Gib mir nur einen deiner süßen Blicke,
Wie einst im Mai.

Giv mig din hand, att hemligt trycka,
jag bryr mig ej, om någon ser det.
Giv mig blott en av dina söta blickar,
såsom i maj.

Es blüht und duftet heut' auf jedem Grabe,
Ein Tag im Jahr ist ja den Toten frei,
Komm' an mein Herz, daß ich dich wieder habe,
Wie einst im Mai.

Det blommar nu på varje grav.
En dag om året är det fritt för de döda.
Kom till mitt hjärta, och bli min igen,
såsom i maj.

Ruhe, meine Seele! op. 27:1

Text: Karl Friedrich Henckell, 1864-1929

1894

Sången är en av fyra som samlades under opusnummer 27. Alla sångerna blev 1894 bröllopspresent till hustrun, sopranen Pauline de Ahna.

K.F. Henckell tillhörde en krets av poeter som reagerade på den sentimentalitet som frodades kring mitten av 1800-talet. Han retade även borgerligheten med dikter som hyllade proletära ideal. Hans antipatier mot Preussen och Bismarck tvingade honom att flytta till Schweiz. Kanske kan även litterärt mindre kunniga som jag ana ett djupare innehåll i denna dikt, jämfört med dem i op. 10. Hur som helst tycker jag att Strauss har förmågan att förädla de flesta texter som han tonsätter.

Sången orkestrerades i samband med tillkomsten av *Vier letzte Lieder* (1948) och orkestreringen höjer onekligen intrycket, även om sången självklart är en pärla även med pianoackompanjering.

Med tanke på att orkestreringen gjordes under arbetet med *Im Abendrot* har det antytts att Strauss kanske avsåg att använda den som en inledning till denna sång eller möjligen till hela sångcykeln.

¹ I Tyskland infaller den alltid den 2 november, Sverige dagen efter Alla helgons dag, som är en rörlig helg i början av november.

Trots tonarten, C-dur, har stycket en äventyrlig begynnelse harmoniskt sett. Den växlar i pianoledningen mellan C7 och F#m, sången startar på ett C#7- och slutar på ett F#7-ackord:

Nicht ein Lüftchen regt sich leise, sanft ent-schlummert ruht der Hain;
 C7/E F#7/E C7/E F#7/E Fm/D C#7 F#7

Oerhört uttrycksfull är också den disharmoni (ett förminskat septimackord, Cdim7) och oro som infinner sig på ordet *wild* i frasen *Deine Stürme gingen wild*.

Nicht ein Lüftchen,
 Regt sich leise,
 Sanft entschlummert
 Ruht der Hain;
 Durch der Blätter
 Dunkle Hülle
 Stiehlt sich lichter
 Sonnenschein.
 Ruhe, ruhe,
 Meine Seele,
 Deine Stürme
 Gingen wild,
 Hast getobt und
 Hast gezittert,
 Wie die Brandung,
 Wenn sie schwillt!
 Diese Zeiten
 Sind gewaltig,
 Bringen Herz und
 Hirn in Not —
 Ruhe, ruhe,
 Meine Seele,
 Und vergiß,
 Was dich bedroht!

Ej en vindil
 rör sig.
 I stilla slummer
 vilar skogen.
 Genom bladens
 mörka täcke
 stjäls sig strålar
 ifrån solen.
 Var lugn, var lugn
 min själ.
 Dina stormar
 har gått vilda,
 du har fått rasa,
 har fått skälva,
 liksom bränningar
 som slår!
 Dessa tider,
 våldsuppfyllda,
 skapar nöd i
 hjärta, tanke -
 Var lugn, var lugn
 min själ,
 och glöm nu
 allt som hotat!

Jag har lyssnat på många inspelningar; ingen överträffar Jessye Norman på Philips 1982 med Kurt Masur och Gewandhausorchester Leipzig. Den fanns på Youtub när detta skrevs i aug. 2023.

Cäcilie op. 27:2

Text: Heinrich Hart, 1855-1906

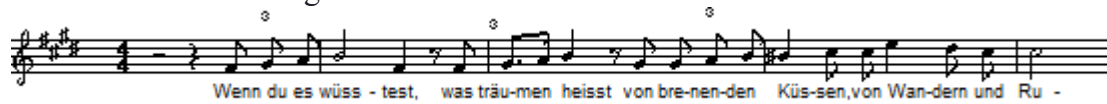
1894

Heinrich Hart var en aktad litteraturkritiker, som pläderade för en ny realism i poesin och säkert i mycket delade Henckells åsikter (se ovan). Cäcilie var namnet på poetens hustru.

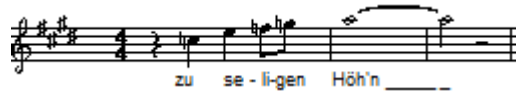
Sången är genomkomponerad. Den är en överdådig tolkning av en överdådig text och måste ställa oerhörda krav på sångerskans tekniska kunnande.

Pianoledningen är uppbyggd av fraser som vi kommer att känna igen i det kommande ackompanjemanget:

Orden *Wenn du es* har musikaliskt återgivits med en triol. Denna figur blir också rikt förekommande i tonsättningen:

Och naturligtvis missar Strauss inte att låta frasen *zu seligen Höh'n* nå högst i sångstämman:

Wenn Du es wüßtest,
Was träumen heißt
Von brennenden Küssen,
Vom Wandern und Ruhen
Mit der Geliebten,
Aug' in Auge,
Und kosend und plaudernd –
Wenn Du es wüßtest,
Du neigtest Dein Herz!

Om du visste hur det är
att drömma
om brinnande kyssar,
om att vandra och rasta
med den älskade,
med talande blickar,
med smek och pladder -
Om du visste det,
skulle du låna mig ditt hjärta!

Wenn Du es wüßtest,
Was bängen heißt
In einsamen Nächten,
Umschauert vom Sturm,
Da Niemand tröstet
Milden Mundes
Die kampfmüde Seele –
Wenn Du es wüßtest,
Du kämest zu mir.

Om du visste hur det är
att vara rädd
i ensamma nätter,
när det stormar
och ingen mild
röst tröstar
den stridströtta själen -
Om du visste det,
skulle du komma till mig.

Wenn Du es wüßtest,
Was leben heißt,
Umhaucht von der Gottheit
Weltschaffendem Atem,
Zu schweben empor,
Lichtgetragen,
Zu seligen Höh'en,
Wenn Du es wüßtest,
Du lebstest mit mir.

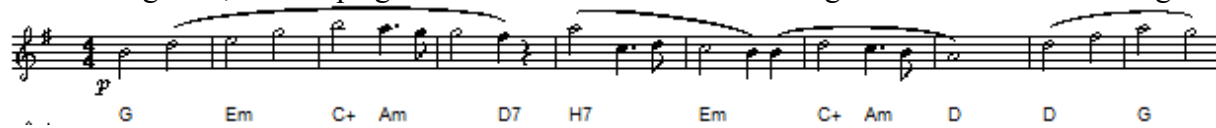
Om du visste hur det är
att leva,
att vara innesluten i Gudomens
världsskapande andedräkt,
att sväva uppåt,
buren av ljuset
till saliga höjder -
Om du visste det,
skulle du leva med mig.

Morgen! op. 27:4

Text: John Henry Mackay, 1864-1933
1894

Mackay, med skotsk far och tysk mor, föddes i Skottland med växte upp i Tyskland. Liksom Henckell var han poliskt kontroversiell och dessutom homosexuell, med alla de problem det medförde vi denna tid. *Morgen!* kan tolkas och har också tolkats som en framtidsvision om homosexuella kärleksrelationer utan förföljelse.

Morgen är kanske Strauss mest kända enskilda sång. Formmässigt får den sägas ha en del ovanliga drag. Inledningen i pianot är lång och minst lika känd som melodin till texten. Den lever sitt eget liv, kanske på grund av sin enkla melodik utan några harmoniska utsvävningar:

En annan ovanlighet är att sången börjar innan inledningens melodi är slut, och får därmed en avslutningskaraktär och slutar på tonikan:

Och slutligen – vilket möjligen kan missas vid avlyssning av sången, därför att man koncentrerar sig på sångsolistens melodi – när pianots inledning är slut fortsätter melodin som ackompanjemang! Se notexemplet två sista takter ovan!

Det innebär att *Morgen!* är något så ovanligt inom konstmusiken som ett stycke vars textmelodi är en improvisationsliknande melodivariant av styckets huvudmelodi; Strauss presenterar alltså ett upplägg, som har stora likheter med jazzens, först en presentation av melodin, sedan en improvisation. Visserligen hör man i jazzen sällan huvudmelodin som bakgrund till solisten utan endast de grundläggande harmonierna. Det bör dock påpekas att helt nytt är inte fenomenet. Beethovens *An die ferne Geliebte*, sång nr 2 uppvisar en liknande metod med olika melodier i piano och text, liksom att improvisationskonsten har en flerhundraårig tradition inom konstmusiken.

Strax efter texten ... *langsam niederstiegen* i andra strofen mynnar huvudmelodin i tonikans non-ackord (G9) som skapar stor förväntan. De sista två versraderna hörs sedan i ny melodisk dräkt som avslutas på dominantackordet. Upplösningen sker i pianot med huvudmelodins första takter.

Und morgen wird die Sonne wieder scheinen
Und auf dem Wege, den ich gehen werde,
Wird uns, die Glücklichen, sie wieder einen
Inmitten dieser sonnenatmenden Erde ...

Imorgon kommer solen åter skina.
Och på vägen jag ska vandra
ska vi, lyckliga, på nytt träffas
mitt i denna soldoftande plats ...

Und zu dem Strand, dem weiten, wogenblauen,
Werden wir still und langsam niedersteigen,
Stumm werden wir uns in die Augen schauen,
Und auf uns sinkt des Glückes stummes Schweigen ...

Och till stranden med vida, blå vågor
ska vi gå ner lugnt och långsamt.
Tysta ska vi titta varandra i ögonen,
när den ordlösa tystnadens lycka omger oss ...

Wiegenlied op. 41:1

Text: Richard Dehmel, 1863-1920

1899

Dehmel växte upp under enkla förhållanden. Han menade att poesi borde spegla det industriella samhällets förutsättningar och problem och blev något av en kultfigur för den yngre generationen i början av 1900-talet.

Vaggsånger brukar vara strofiska, vilket verkar logiskt. Upprepning kan ibland verka sövande. Strauss bygger på detta koncept; han börjar alla stroforna på likartat sätt men skapar sedan spänning genom att ändra på temat i strof 2 och 3.

Träume, träume, du mein süßes Leben,
von dem Himmel, der die Blumen bringt.
Blüten schimmern da, die beben
von dem Lied, das deine Mutter singt.

Dröm nu, dröm nu, du mitt söta Liv,
om den himmel som med blomster kommer.
Där skimrar blommorna av vibratot
från den sång din moder sjunger.

Den andra strofen skiljer sig i karaktär (mer mollstämd) och har frekventa växlingar i taktart, men visar ändå vid jämförelser stora likheter med första satsens tema:

Träume, träume, Knospe meiner Sorgen,
von dem Tage, da die Blume sproß;
von dem hellen Blütenmorgen,
da dein Seelchen sich der Welt erschloß.

Dröm nu, dröm nu, mina sorgers knopp,
om den dag då blommor prunkar.
om den ljusa blomstermorgen,
då din själ för världen öppnas.

Sista strofen bjuder som så ofta på styckets klimax med start fr.o.m. andra versraden:

Träume, träume, Blüte meiner Liebe,
von der stillen, von der heiligen Nacht,
da die Blume seiner Liebe
diese Welt zum Himmel mir gemacht.

Dröm nu, dröm nu, mitt livs blomma,
om den stilla, helga natt,
då Hans stor kärleks blomma
gör om denna värld till himmel.

Alla sex sångerna ovan har översatts till svenska av verkkommentatorn

Vier letzte Lieder

1. Frühling 2. September 3. Beim Schlafengehen 4. Abendrot
1948

Strauss hade året för sin död komponerat *Abendrot* till text av Joseph von Eichendorff, samt tre sånger av Hermann Hesse. Efter Strauss död publicerade vännen Ernst Roth, som var förläggare på Boosey & Hawkes, de fyra sångerna som en enhet och gav dem också sin titel. Sångernas ordningsföljd vid publiceringen följer inte kompositionsordningen och heller inte den ordning som användes vid urpremiären med Kirsten Flagstad som sopransolist. Men numera sjunger man för det mesta sångerna i den följd som de hade när de publicerades.

I alla sångerna har hornet fått stort utrymme, säkert p.g.a. instrumentets klang och som symbol för romantisk musik men kanske även som en hyllning till sin far; denne var på sin tid en framstående hornist.

Vier letzte Lieder är ett orkesterverk, men kammarmusikentusiasterna har möjlighet att få höra verket i version för kammarorkester.

1. Frühling. Vår. (Text: Hermann Hesse).

Denna hyllning till våren är den enda sången av de fyra som inte handlar om döden eller människans vandring dit.

In dämmrigen Grüften
Träumte ich lang
Von deinen Bäumen und blauen Lüften,
Von deinem Duft und Vogelsang.

I dunkla gravvalv
drömde jag länge
om dina träd och blåa skyar,
om din doft och fågelsång.

Nun liegst du erschlossen
In Gleich und Zier,
Von Licht übergossen
Wie ein Wunder vor mir.

Nu ligger du avtäckt
i all din glans och skönhet,
övergjuten av ljus
framför mig som ett under.

Du kennst mich wieder,
Du lockest mich zart,
Es zittert durch all meine Glieder
Deine selige Gegenwart.

Du känner igen mig, (Jag minns dig åter)
du lockar mig kärleksfullt,
genom alla mina lemmar skälver
din saliga närvaro.

2. September (Text: Hermann Hesse)

I dikten blir hösten en metafor – inte för skörde och glädjen utan – för döendet.

Musiken har flera oerhört vackra passager, men underbarast av alla är kanske ändå avsnittet som börjar med sista strofens två sista rader, när sommaren långsamt sluter sina stora trötta ögon:

Lang - sam tut er die müd - - - - ge - word - - - - nen
Au - - - - gen zu.

Och hornsolot, som tar vid på sångens sista ton, måste vara en av de stora melodier i hornlitteraturen!

valthorn
pp

Der Garten trauert,
Kühl sinkt in die Blumen der Regen.
Der Sommer schauert (eller schauet?)
Still seinem Ende entgegen.

Trädgården sörjer,
kallt sjunker regnet ner i blommorna.
Sommaren huttrar
stilla mot sitt slut.

Golden tropft Blatt um Blatt
Nieder vom hohen Akazienbaum.
Sommer lächelt erstaunt und matt
In den sterbenden Gartentraum.

Gyllene faller blad efter blad
ner från det höga robiniaträdet.
Sommaren ler förvånat och matt
i den döende trädgårdsdrömmen.

Lange noch bei den Rosen
Bleibt er stehen, sehnt sich nach Ruh.
Langsam tut er die großen
Müdigwordnen Augen zu.

Länge blir den ännu stående
vid rosorna, i längtan efter ro.
Långsamt sluter den
sina stora trötta ögon.

3. Beim Schlafengehen. När det är tid att gå till sängs (Text: Hermann Hesse)

Sömnen kan här tolkas inte bara som vila efter dagens arbete utan också som livets slut. Sångstämman börjar på ett mycket raffinerat sätt, som slutet på en fallande fras i de inledande stråkarna:

Andante
Nun der Tag mich müd ge-macht

Efter de två första stroforna följer ett orkestermellanspel som börjar såsom introt ovan, men som också kan sägas presentera de melodiska fraserna i sista strofen:

Sehr ruhig
p espr.

Bland dessa finns följande vackra avsnitt:

Flü - - - - gen schwe - - - - ben, um im

Nun der Tag mich müd gemacht,
Soll mein sehnlisches Verlangen
Freundlich die gestirnte Nacht
Wie ein müdes Kind empfangen.

Nu när dagen gjort mig trött
ska min trånande längtan vänligt
ta emot den stjärnbeströdda
natten såsom ett trött barn.

Hände, laßt von allem Tun,
Stirn vergiß du alles Denken,
Alle meine Sinne nun
Wollen sich in Schlummer senken.

Händer, sluta nu med göromålen,
panna, glöm nu alla tankar.
Alla mina sinnen vill nu
sjunka ner i slummer.

Und die Seele unbewacht
Will in freien Flügen schweben,
Um im Zauberkreis der Nacht
Tief und tausendfach zu leben.

Och min själ, nu obevakad,
vill sväva i lössläppt flykt,
leva djupt och tusenfalt
i den tysta nattens trollkraft.

4. Im Abendrot. I aftonrodnaden (Text Joseph von Eichendorff)

Här behöver läsaren inte ens tolka aftonrodnaden som en metafor av livets slut; poeten framför själv tanken.

Efter en ganska lång orkesterintroduktion börjar den himmelskt vackra sången:

Wir sind durch Not und Freude
Gegangen Hand in Hand,
Vom Wandern ruhn wir beide
Nun überm stillen Land.

I nöd och lust har vi
vandrat hand i hand.
Nu vilar vi båda efter vandringen
i det tysta landskapet.

Rings sich die Thäler neigen,
Es dunkelt schon die Luft,
Zwei Lerchen nur noch steigen
Nachträumend in den Duft.

Runt omkring sänker sig dalarna,
det börjar skymma,
endast två lärkor höjer sig ännu
i diset, drömmande sig tillbaka.

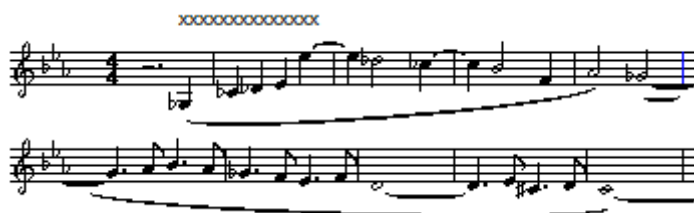
Tritt her, und laß sie schwirren,
Bald ist es Schlafenszeit,
Daß wir uns nicht verirren
In dieser Einsamkeit.

Kom här, och låt dem drilla,
snart är det tid för sömn.
Låt oss inte gå vilse
i denna ensamhet.

O weiter stiller Friede!
So tief im Abendrot,
Wie sind wir wandermüde!
Ist dies etwa der Tod?

O, stora, tysta frid!
Hur vandringströtta är vi inte
i denna djupa aftonrodnad!
Är detta kanske döden?

Omedelbart efter sångens sista ord, hörs ett vackert avsnitt i orkestern.

Strauss har här helt enkelt lagt in ett tema från ett ungdomsverk. Och passande nog har han valt sin tondikt *Tod und Verklärung* skriven 60 år tidigare. De x-markerade tonerna utgörs av det s.k. förklaringsmotivet i slutet av verket. Det har även hörts isolerat mellan orden *ist*

och *dies* i sista strofens sista rad. Verkläring (förklaring) är ett teologiskt begrepp (på engelska *transfiguration*). Strauss verkar här ha tolkat begreppet som själens upptagande i himlen efter döden.

Sångerna i *Vier letzte Lieder* har översatts till svenska av verkkommentatorn.